

COMUNICACIONS INSTITUCIONALITZADES
I COMUNICACIONS INDIVIDUALITZADES:
LA COMPLEXITAT DE L'ÚS SOCIAL DE LES LLENGÜES

Albert BASTARDAS I BOADA

1. INTRODUCCIÓ

Per tal d'ajudar a orientar-nos en el magma de l'ús lingüístic, el quebequès Jean-Claude Corbeil (1980) va distingir encertadament entre el que anomena comunicacions 'institucionalitzades' i 'individualitzades'. Amb el primer rètol es referia als actes comunicatius emesos pels organismes 'formals' de la societat i pels seus representants personalitzats (l'administració oficial, els jutges, els locutors de ràdio i televisió, els diaris, els llibres, la retolació i l'etiquetatge, els mestres, etc.), mentre que amb el segon anomenava els comportaments lingüístics dels individus com a tals particulars (entre familiars, amics, veïns, coneguts, etc.). Certament que es tracta més d'un continuïum entre dos pols que no pas d'una realitat categòricament dicotòmica: entremig queden figures com les persones que atenen en petits establiments, locutors locals sense ànim de formalitat, funcionaris molt empàtics, etc., que poden representar rols 'institucionalitzats' però alhora molt pròxims a un tracte 'individualitzat' i informal. La distinció ha resultat ser, doncs, perfectament pertinent i pot relacionar-se força clarament amb altres diferenciacions conceptuals presents en la sociologia i/o en la pragmasociolingüística: estatus *versus* solidaritat, distància *versus* proximitat, estàndards *versus* vernacles o col·loquials, i fins i tot –bé que no exactament– escriptura *versus* oralitat i/o planificat *versus* espontani (vg. Bastardas, 1996, i Pujolar, 1997a).

A causa probablement d'una tradició científica potser excessivament mecànica, reduccionista i lineal i d'un marc ideologicolingüístic favorable, així, encara a la conceptualització de les 'llengües' com a estructures més aviat estàtiques i fixades que no pas dinàmiques i ecològiques s'ha tendit a creure simplificadament en una influència jeràrquica i quasiautomàtica del primer tipus de comunicacions –les 'institucionalitzades'– damunt del segon –les 'individualitzades'. Posada aquesta relació en el marc d'un procés de normalització lingüística, les primeres actuarien evolutivament de determinants de les segones. Les polítiques lingüístiques, des d'aquesta òptica, s'haurien de centrar, per tant, en l'actuació sobre les comunicacions de les organitzacions formals de la societat i hom aniria obtenint, pressuposant la influència esmentada, el canvi dels comportaments informals i espontanis, a causa del 'prestigi' intrínsec de les primeres. Avui, però, i a partir del cas català, cal sospitar que aquesta interrelació, que certament pot donar aquests resultats en determinades situacions més senzilles, potser no és tan automàtica i simple com hom podia pensar. Així, per exemple, la creença en la causació sovint lineal que s'atribueix a l'escola com a desencadenant i motor fonamental del procés de substitució cal revisar-la i, en tot cas, situar-la en el conjunt de condicions contextuals que puguin o no afavorir aquest pas evolutiu. Ja fa anys que el sociòleg Stanley Lieberon (1970) ens ho advertia quan manifestava que les causes de la bilingüïtzació podrien no ser exactament les mateixes que les de la substitució. En resum, les relacions de determinació entre les comunicacions institucionalitzades i les individualitzades són més complexes del que es podia pensar a primera vista i, per tant, la influència que puguin exercir les unes sobre les altres s'ha de posar en connexió amb la resta dels elements i factors presents en cada ecosistema sociocultural particular, que poden o no afavorir l'adopció de les varietats lingüístiques 'institucionalitzades' en les funcions comunicatives 'individualitzades' (vg. Bastardas, 1999b).

2. LA DINÀMICA A CATALUNYA

La 'crisi' de la conceptualització simplista de la relació entre unes i altres comunicacions és vistent a Catalunya –i a d'altres llocs de l'àrea lingüística catalana– on, malgrat un avenç important de l'ús del català com a llengua vehicular clarament preeminent de l'ensenyament primari públic, els comportaments intergrupals –les converses entre alumnes de L1 catalana i de L1 castellana– semblen continuar realitzant-se majoritàriament en castellà i no pas en català (vg. Boix, 1993, i Vila, 1996, 1997a i 1997b, i també Melià, 1997). Assistim, per tant, si de cas, a la confirmació d'una altra asseveració de la sociologia: la de la potencial permanència de les normes socials més enllà de l'estructura que originàriament les pugui haver causat. La confirmació d'aquest fet, que, pels pocs estudis de què malauradament disposem, ocorre fins i tot de manera important en zones

no només de clar predomini demolingüístic del castellà com a L1 dels nois i noies, obre interrogants seriosos sobre l'èxit global de l'actual política lingüística si més no sobre l'estrat infantil i juvenil. En tot cas es fa urgent una avaluació sociolingüística aprofundida dels efectes de l'actual sistema, una reflexió rigorosa sobre els resultats i la generació imaginativa d'alternatives eficaces a l'actual situació.

Precisament la situació catalana fa veure amb claredat l'encert de la distinció de Corbeil, que necessita encara aprofundir-se més. A la Catalunya actual, en les zones de més alta població d'origen immigrat el català tendeix a ser viscut com la llengua dels mestres de primària, que, si més no –tot i que de vegades no pas totalment– aconseguen establir la norma que els alumnes els parlin en aquesta llengua. Fora d'això, però, el català no és usat habitualment per adreçar-se als pocs companys de L1 catalana que hi puguin ser presents i que podrien constituir un factor addicional de col·loquialització per als alumnes de L1 castellana. Tampoc no ho és, en la comunicació informal quotidiana, entre els individus de L1 castellana majoritaris en aquesta composició. A la inversa, els nois i noies de L1 catalana són els que usen el castellà amb els de L1 castellana –i, en alguns casos fins i tot entre ells mateixos per tal de no ser tan diferents de la gran majoria del grup-classe. La perpetuació, doncs, de la norma d'ús del castellà en les relacions intergrupals, i entre persones bilingüïtzades, sembla ser el resultat predominant de la nova situació si més no en aquests àmbits de predomini demolingüístic del castellà.

Poca cosa sabem, però, del que ocorre en situacions on la majoria relativa de l'alumnat és de L1 catalana o bé on les proporcions són més igualades. La impressió general, però, és que la tendència podria ser la mateixa, i el comportament intergrupar en castellà per part de tots dos interlocutors fóra la norma majoritària i canònica, excepte en els llocs on la majoria del grup de L1 catalana fos molt clara i en contextos més aviat poc urbans. De moment, doncs, i a falta de recerques més aprofundides, cal concloure que l'actual estratègia educativa per si mateixa sembla tendir a no aconseguir alterar gaire majoritàriament les normes habituals de comportament lingüístic en el contacte intergrupar.

No coneixem, però, fins a quin punt aquests comportaments no gaire favorables a l'ús interpersonal del català per part dels individus de L1 castellana bilingüïtzats pel sistema educatiu continuen més endavant, i si són un hàbit general o si són producte de les constriccions que la mateixa regularitat interaccional imposa entre els individus que es relacionen quotidianament en un grup tancat, al llarg del cicle educatiu corresponent. Cal no oblidar que els individus estableixen habitualment unes pautes mútues de conducta i que tendeixen a seguir-les en els seus encontres. Molt fàcilment, en el temps inicial de la negociació de la interacció, les competències poden ja ser asimètriques, de manera que la norma s'ha d'establir entre individus que en el seu entorn han sentit ja català i castellà –els de L1 catalana– i d'altres que han sentit més aviat només castellà –els de L1

castellana. En tot cas una pregunta apareix clarament: en els casos en què la presència del català com a L1 és més del 30% i la llengua vehicular de l'escola és clarament el català, com és que no és aquesta llengua la usada si més no intergrupalmment? Si és tanta la força de la composició grupal, ocorre aleshores exactament a l'inrevés en els casos en què sigui el castellà el que estigui en minoria? Per tal d'esbrinar-ho caldria fer un seguiment de les distintes tipologies i veure els processos d'establiment dels hàbits comunicatius i la seva continuïtat o modificació.

3. CONCLUSIONS

Constatem, per tant, la distinció dels ordres vitals en què els individus vivim la nostra realitat sociocultural. Quan és pertinent, ens representem com a executors d'un paper social determinat que implica uns usos lingüístics més formals i susceptibles de ser regulats per les instàncies directores de l'organització a la qual pertanyem, i quan s'escau, ens veiem com a persones que podem seguir comportaments distints dels del rol formal anterior, els quals adequem a les tradicions i hàbits d'espontaneïtat i informalitat dels conjunts humans amb qui ens relacionem i/o a què pertanyem. És aquesta divisió en la percepció de les situacions socials (Ryan, 1979) la que explica, per tant, per què individus que puguin usar el català en la seva tasca professional, utilitzin –si cal únicament– el castellà en la seva vida informal, o bé que el català sigui vist com un objecte aliè i 'pijo' en els àmbits juvenils d'origen immigrat i de classe social baixa, tot i que l'utilitzin o hagin utilitzat formalment en el sistema educatiu (vg. Pujolar, 1997b).

Establerta la possibilitat d'aquesta distribució funcional, probablement de caràcter força estable, l'extensió de l'ús social del català més enllà de seu grup de L1 resta afeblida i fa veure la clara possibilitat d'una perpetuació del castellà com a L1 d'un important nombre de la població resident a Catalunya, i, si es confirmen les tendències habituals, també com a idioma potser encara majoritari en les relacions entre els individus de les dues grans L1 presents a la Catalunya actual. Ens trobem també aquí amb la incògnita del comportament dels individus que reben ja totes dues llengües en la família –els bilingües 'familiars' que disposen ja de dues L1– ja que cada progenitor els parla en una de diferent, comportament cada dia més nombrós. L'estudi d'aquest subgrup esdevé, doncs, crucial per veure si també afavoreix la norma present o bé influeix en el seu canvi, encara que sigui pel fet que hi haurà més individus amb el català –en aquest cas juntament amb el castellà– com a L1. Val a dir, en tot cas, que aquest comportament de bilingüisme familiar també afecta el nombre de persones que tenien el català com a única L1, ja que, igual com bilingüïtza els uns també ho fa amb els altres.

Al costat de les recerques microsociolingüístiques que ineludiblement s'han de dur a terme hi ha la pregunta de què es pot anar fent per tal d'intentar intervenir en el canvi de la norma d'ús intergrupals i, en general, per afavorir un major ús social del català, tant entre les persones de L1 catalana com les de L1 castellana, o entre els que les tenen totes dues. Una hipòtesi plausible, tot i que potser no única, per explicar la situació, fóra la que podria adduir que el no-ús del català per part dels alumnes de L1 castellana en el pla informal és degut al fet que l'escola no desenvolupa prou les capacitats necessàries per a l'oralitat quotidiana i espontània, donat que, històricament, és una institució més centrada en la lectoescriptura i en la verbalitat formal. Això podria ser en part cert en aquells centres situats en zones amb molt poc contacte amb la població de L1 catalana i en què aquesta llengua, per tant, fóra únicament vehiculada a través de rols formals i institucionalitzats. En aquests casos clarament caldria comprovar si les competències conversacionals en català queden subdesenvolupades i posar-hi remei a través de l'organització d'activitats alternatives i més lúdiques en català i de l'aplicació d'estratègies imaginatives de canvi en les dinàmiques tradicionals dels centres escolars, que poguessin pal·liar l'excessiva associació del català a l'ordre purament de la formalitat (vg. Bastardas, 1997a). Una intervenció més general en el camp de les activitats infantils i juvenils per part dels organismes públics fóra també urgent i necessària per tal d'acompanyar les modificacions en els centres escolars.

Pel que fa a les situacions on la demolingüística no sigui tan desfavorable i les possibilitats de col·loquialització del català siguin més altes, probablement caldria assajar-hi una política de canvi conscient de les normes d'ús intergrupals, parlant del tema amb els alumnes i fent-los reflexionar sociolingüísticament sobre les conseqüències de la continuïtat d'aquest comportament més aviat anòmal. Igualment caldria aprofitar els canvis de cicle i/o de centre o de grup-classe ja que són moments propicis a l'establiment de noves normes i d'iniciar noves relacions amb nous individus. Globalment, i donada la seva importància per al futur, caldria un coneixement ben aprofundit de les dinàmiques psicosocials i de les relacions que aquestes sostenen amb les llengües, tal com són experimentades pels individus en aquestes edats crucials.

Les estratègies lingüístiques en el sistema educatiu demanen, doncs, una avaluació crítica des del punt de vista dels seus efectes sociolingüístics, que caldrà posar en connexió amb l'altra necessària reflexió sobre l'escola i la seva inajornable adaptació a les necessitats lingüístiques del marc europeu integrat i, en general, del procés de globalització (vg. Bastardas, 1997a, 1997b, i 1999a). Molt probablement caldran canvis en la configuració de les activitats lingüístiques escolars que alhora facin possible la consolidació del procés de normalització del català, el canvi de les normes d'ús restrictives, i la poliglòtització de la població, en el marc d'una societat cada dia més plural i interrelacionada internacionalment. La tasca no és fàcil però el repte és important, ineludible i engrescador.

BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

BASTARDAS I BOADA, Albert

- 1996 *Ecologia de les llengües. Medi, contactes i dinàmica sociolingüística*. Barcelona: Eds. Proa/Enciclopèdia Catalana.
- 1997a “Escola i comportaments lingüístics des de l’ecologia de les llengües: el cas català”, *Escola Catalana* 340 (maig), pp. 6-10.
- 1997b “Substitution linguistique versus diglossie dans la perspective de la planétarisation”, a: Bouchard, Gérard, & Ivan Lamonde (dirs.), *La nation dans tous ses états. Le Québec en comparaison*. Montréal/Paris: Harmattan, 1997, pp. 111-129.
- 1999a “Normalització lingüística: ‘Back to the future’”, *Tot esperant el 2000* (suplement del diari *Avui*), 23-4-99, pp. 30-31.
- 1999b “Les relacions entre política lingüística i comportament lingüístic: apunts des dels casos del francès al Canadà a fora de Quebec”, *Revista de llengua i dret* (en premsa).

BOIX, Emili

- 1993 *Triar no és trair. Identitat i llengua en els joves de Barcelona*. Barcelona: Eds. 62.

CORBEIL, Jean Claude

- 1980 *L’aménagement linguistique du Québec*. Montréal: Guérin.

LIEBERSON, Stanley

- 1970 *Language and ethnic relations in Canada*. New York: John Wiley & Sons.

MELIÀ, Joan

- 1997 *La llengua dels joves. Comportaments i representacions lingüístics dels adolescents mallorquins*. Palma: Universitat de les Illes Balears, pp. 17-18.

PUJOLAR, Joan

- 1997a “Planificació lingüística: un contrasentit?”, *Actes del Congrés Europeu sobre Planificació Lingüística*. Barcelona: Dpt. de Cultura, Generalitat de Catalunya, pp. 356-363.
- 1997b *De què vas, tio?* Barcelona: Empúries.

RYAN, Ellen B.

- 1979 “Why do low prestige language varieties persist?”, a: Giles, H., et al. (eds.), *Language and Social Psychology*. Oxford: Basil Blackwell.

VILA I MORENO, F. Xavier

- 1996 *When classes are over. Language choice and language contact in bilingual education in Catalonia*. Tesi doctoral, Vrije Universiteit Brussel.
- 1997a “La noció de l’ús en la planificació lingüística de l’ensenyament”, *Revista de llengua i dret* 27 (juliol), pp. 131-152.
- 1997b “El model de conjunció i l’ús lingüístic a Santa Coloma de Gramenet”, *Escola catalana* 340 (maig), pp. 15-18.